

43. Kosztolányiné, 215–216.

44. *Uo.*, 216.

45. „A házadósságot s a váltót küszködve törlesztjük hónapról-hónapra. Az egész város visszhangzik attól, hogy H[atvany]. báró házat vásárolt nekünk. Szíves előzékenysége mindenesetre hozzásegített.” – *Uo.*, 224.

46. „Miről írjak még? Nagy Lajossal, Havassal együtt voltam. [...] Kosztolányi házat vett Budán, – ezt persze Karinthy mesélte, nem tudom, igaz-e?” – Tóth Árpád levele Nagy Zoltánnak, Svedlér, 1917. nov. 26. = *TÁLev.*, 167.

47. [Szerző nélkül], *Mai pesti költők. Kosztolányi Dezső*, Rendkívüli Újság, 1918. [keltezés nélkül], 10–11.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Déry Tibor, Erdély és a turistatekintet

A KORAI DÉRY-PRÓZA NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGÉRŐL

A Déry Tibor-kutatás az utóbbi két évtizedben, Botka Ferenc munkájának köszönhetően, számos filológiai újdonsággal szolgált, a *Déry Archívum* sorozata forrásértékű kiadványokat jelentetett meg a levelezések és az irodalmi művek köréből egyaránt. A kutatás jelenlegi feladata egyrészt abban áll, hogy e filológiai feltárási munka eredményeinek értelmezésével funkcionálissá tegye az újonnan felszínre került adatokat, másrészt abban, hogy Déry Tibor irányzatok, irodalomszemléletek határvidékén körvonalazódó életművét újraintegrálja a huszadik századi magyar irodalom történetébe. A kanonikus viszonyok tisztázása gyakran éppen a ritkábban elemzett, periférikusnak tartott művek felől valósítható meg – az erdélyi tárgyú művek Déry életművében épp ilyen pozícióval rendelkeznek. A kutatás a továbbiakban tehát a Déry-életmű (és a huszadik századi magyar modernség) tágabb kontextusában való elhelyezés irányában valósítható meg.

Jelen tanulmány Déry Tibor munkásságának a szürrealista korszakot megelőző rétegével foglalkozik,¹ illetve azokat az irodalmi műveket, cikkeket, interjúkat, útinaplókat tekinti kiindulópontjának, amelyekben fontos szerepet játszanak az Erdélyben megtapasztalt élmények. Mint ismeretes, Déry 1913 elejétől közel egy évet élt a Maroshévíz közelében lévő Galócáson, a Galócási Gőzfűrész-vállalat gyakornokaként. Később, a két világháború közötti évtizedekben számos erdélyi lapnak volt munkatársa – fontos írásokat közölt az aradi *Periszkopban*, a kolozsvári *Napkeletben* és *Korunkban*, valamint egyéb folyóiratokban, a régióhoz szellemi és egzisztenciális értelemben, baráti viszonyok révén egyaránt kötődött.²

A tanulmány célja kontextuálisan értelmezni Déry Tibor életművének Erdélyhez kapcsolódó rétegét, összevetve a fikciós és az önéletrajzi jellegű művekből kirajzolódó képet. A Déry-életmű vizsgálatának távlatában a cél a korai művek pontosságra törekvő értelmezése, a magyar modernség és avantgárd kontextusában történő markánsabb elhelyezése. Ehhez fontos az író erdélyi tartózkodásaira vonatkozó közvetlen és közvetett források azonosítása – levelek, dokumentumok, korabeli híradások feltérképezése, illetve azoknak a Déry-műveknek a részletes

vizsgálata, amelyek a szerző Erdélyben töltött időszakára (is) vonatkozhatnak. A kutatás forrásanyagát a levelezés mellett a Botka Ferenc által publikált *Erdélyi úti-jegyzetek* jelentik,³ az elemzendő irodalmi művek között pedig, a visszaemlékezések mellett, *A Kriska*, *A próba*, *A két nővér*, illetve az *Aronból ember lesz* című prózai szövegek jönnek számításba. Ezek közül jelen írásban *A Kriska* című, 1924-ben önálló kötetként is megjelent művet vizsgálom, a művet a narrátor sajátos szituációja miatt kezelve kiemelten.

Déry társadalmi státusa galócási tartózkodása idején, az önéletrajzi narratívák kontextusában

Déry Tibor számára ismeretlen környezetbe került Erdélyben, amikor 1913-tól kezdődően gyakornokoskodni kezdett a nagybátyja üzleti érdekeltségébe tartozó galócási fűrészáruüzemben. Több, erre az élményanyagra épülő történetében is felmerül a „kívülről jött”, az idegen pozíciójának értelmezése. Mivel az idegenség kérdése Déry néhány, Erdély-tapasztalatokat megjelenítő narratívájában kifejezetten a turista pozíciójával kapcsolódik össze, fontosnak tartom felvetni a turistatekintet érvényesülésének hipotézisét e korai Déry-szövegekkel kapcsolatban.

A turizmust általában az az átmeneti idő jellemzi (a huszadik századi körülmények legáltalánosabb modellje szerint), amely a megszokott lakó- és munkahelytől távoli, ideiglenes tevékenységeknek szolgáltató keretet. Épp ezért, mutat rá John Urry, a turistaviszonyulás egyik alapvető elméletírója, a turistatekintet a tájaknak, településeknek olyan jellegzetességeire fókuszál, amelyek a mindennapi tapasztalatoktól való eltérést jelölhetik.⁴ Egy másik fontos jellemző ezzel összefüggésben az, hogy a turistatekintet jelekként olvassa azt, ami ideiglenes tartózkodási helyén történik vele, viszonyulása a környezetéhez „szemiotikai” jellegű. Mint Jonathan Culler fontos hivatkozási alappá vált tanulmánya mondja: „A turistákat minden a saját maga jeleként, egy tipikus kulturális gyakorlat eseteként érdekli: egy francia férfi a francia férfiak egy példája, egy Latin negyedbeli étterem a Latin negyedben található éttermek egy példája, ami a »Latin negyedbeli éttermiséget« jelöli. A turisták, a szemiotika koronázatlan királyai mindenhol jelen vannak a világon: a franciaság jegyeit keresik, rá akarnak bukkanni a tipikus olasz viselkedés jellemzőire, szeretnének megtekinteni a mintaszerű távol-keleti helyszíneket, tipikus amerikai autópályákon akarnak utazni, vagy tradicionális angol pubokba szeretnének betérni egy sörre.”⁵ Nem funkcionalitásukban, hétköznapi életükben viszonyulnak tehát a világhoz, amelyet éppen meg akarnak ismerni, hanem kulturális jeleket keresnek bennük.

A „turistatekintet” azonban, mint arra több értelmező rámutat, egy bonyolult hatalmi viszonyrendszer része, amely a turista és a vendéglátók között szövődik. Ebben a logikában a turista alapvetően hatalmi pozícióban van, a szubjektív megélést tekintve, illetve a nyílt, személyes interakciókat tekintve egyaránt. A vendéglátói pozíció legfeljebb annyiban „manipulálja” ezt a viszonyt, amennyiben saját vendéglátó-identitásának, életformájának bizonyos rétegeit hozzáférhetetlenné teszi a vendég számára. Mintegy hatalmában áll megszabni azokat a határokat, amelyekkel belül a turista (még) szabadnak érzi magát, de domináns pozíciója bizonyos értelemben korlátozott. Mivel a turista (ön)magát utazónak tételezve, elutasít-

va az identifikációt a „felületes” turista típusával) újra és újra az autentikust keresi, valamiféle episztemológiai vágyakozás jegyében, a viszonyrendszerben (különösen az időben elhúzódó jelenlét esetében) potenciálisan felbukkanhat a megismerés határainak paradox jellegű, egyre messzebb történő eltolódása. Déry történetei gyakran épülnek erre a szituációra, a viszonyulást jellemző módon a szerelmi és erotikus viszonyokra is kivetítve.

Annak érdekében, hogy a Déry-szövegeket a turistapozícióhoz képest szituáljuk, minél pontosabban körül kell írunk azt a társadalmi státust, amely őt erdélyi tartózkodásai során jellemezte. A turizmus jellegzetesen szabadidős elfoglaltság, Déry maga viszont eredetileg dolgozni érkezett Galócásra. A munka fogalma ráadásul nála sajátos differenciálódást mutat már ebben az életszakaszban is, erre a továbbiakban részletesebben is kitérek. Előbb tehát az önéletrajzi paktum hatálya alá eső szövegek (memoárok, levelek, naplójegyzetek) alapján rekonstruálom/konstruálom meg azt a pozíciót, ahonnan Déry az erdélyi közeget szemlélte/szemlélhetette. A fikciós művekben ehhez képest olyan tudatosan megkonstruált pozícióként tételezem a kívülállókat (ebben az értelemben tehát Déry-alteregők) helyzetét, amely viszonyba állítható ugyan az önéletrajzi művek önértelmezéseivel, de éppen azoktól való eltéréseiben (és a választott nézőpontok pluralitásában) válik jelentéssé, az Erdélyre is vonatkozó reflexió releváns összetevőjévé. A társadalmi státus körülírása főként abban a tekintetben releváns, hogy eldöntsük: analógiát tételezhetünk-e a turista sajátos (időleges) hatalmi pozíciója, illetve a társadalmi hierarchiában stabilan elfoglalt státus között Déry esetében.

Déry 1911-ben érettségizik, a budapesti Kereskedelmi Akadémia végzettjeként, majd 1911–1912-ben a St. Gallen-i Schmidt-intézet bentlakó diákja. Ezt követően lép be alkalmazottként nagybátyja Nasici rt. nevű vállalatának kötelékébe, olyan potenciális ifjú rokonként, aki, ha rátermettségét bizonyítja, távlatilag átveheti, megörökölheti az egész, több országra kiterjedő tevékenységet folytató fakitermelő és fafeldolgozó vállalat irányítását. A budapesti irodai munka, aztán pedig a galócási megbízás Erdélyben voltaképpen próbatétel is tehát Déry számára. Ezen a próbatételen azonban valós motiváció hiányában lényegében megbukik. Helyzetét ambivalensnek, fizetését méltatlannak érzi, erről korabeli levelei ugyanúgy beszámolnak, mint kései, utólagosan írt visszaemlékezései.

Magát a helyzetet és ehhez fűződő érzéseit Déry leginkább letisztult formában az *Ítélet nincs* lapjain írta meg alighanem, a következőképpen: „Megvallom, kedvetlenül írok életemnek e magánhivatalnoki szakaszáról, bizonyára meg is látszik majd e fejezeten. [...] Talán nincs még egy társadalmi réteg, gondolom, melyben az erőszak, bár alattomosan, de olyan következetességgel érvényesítené a közlekedő edények törvényét: amennyi hatalom az egyik ágában, annyi megalázkodás a másokban. De a szolgaság fölfelé is fertőz, s ez a legnagyobb bűne. Nem a zsarnok neveli a talpnyalókat, ezek szülik őt. [...] Már kisgyakornok koromban, hatvan korona fizetéssel is tisztelték bennem, ha leplezetten is, a »vezér« unokaöccsét; bizonyára ez tette, gondolom, hogy egyik társammal sem kerültem meghittebb viszonyba, s tájékozatlanságomban ábrájuknak csak külszíni, visszautasító vonásain akadt meg a szemem.”⁷⁶ Itt a hierarchiák „köztes” pozíciójának ambivalenciájaként, tehát épp társadalmilag determinált jellegzetességek felől írja le a hivatalnoki lét

sajátosságait, önmagát is beillesztve a helyzet logikájába. A „külszíni vonások” említése ugyanakkor azt az értelmezést is megnyitja, hogy Déry képe a hivatalnokvilágról épp egy olyan időleges pozícióhoz köthető, amelyben Déry, mondhatni, a hivatalnokvilág „turistája”. Ebben az ismerkedési folyamatban az erdélyi tartózkodás is egy konkrét, visszaidézhető epizód. Az *Ítélet nincs* narratívájában a galócási gyakornokoskodás eseményei közül azok kerülnek előtérbe, amelyek utóbb többször is tipikus fordulópontokat képeznek majd Déry életútjában, egyfajta modellként működve: a szerencsejáték-szenvedély újra és újra felbukkanó kísértése, illetve a szerelmi ügyek, amelyekben Déry sokáig járatlanként, következtelenként írja le magát, ahogy itt is: „A cég galócási fűrésztelepén, hol majd egy évig dolgoztam Somló úr (meghalt) keze alatt a rönktéren, és Schachner úr (meghalt) még bölcsőbb irányításával a fűrészcsarnokban, egy ideig alsóztam, sőt ferbliztem is, de abbahagytam, mikor szüleimtől kellett pénzt kérnem, hogy kifizethessem többhónapos kantinszámlámat. Az állomásfőnök Tusi nevű, vörös hajú, elvált asszony leányának udvaroltam ez időben, meglepően kevés eredménnyel. Egy csikóra emlékeztettem, mely izmainak nyers boldogságában néha mind a két hátsó lábával a levegőbe rúg, maga sem tudja, miért.”⁷

Az *Ítélet nincs* egyik „nyersanyagaként” számon tartott szövegelőzmény Déry önéletrajzi feljegyzéseinek börtönben készült kézírata, amely kötetben utóbb *Börtönnapok hordaléka* címmel jelent meg. Ezek a jegyzetek az adatokat tekintve kevésbé megbízhatóak ugyan (Dérynek a börtönben nem állt módjában évszámokat ellenőrizni, emlékezetében esetleg felborult kronológiákat megnyugtatóan rendezni), a szubjektív megélést tekintve viszont fontos adalékokat szolgáltatnak a Galócához fűződő viszony konkrétumaival kapcsolatban. Ennek az életszakasznak a felidézése itt jóval részletesebb, mint az *Ítélet nincs* lapjain:

„Tán egy fél évig dolgoztam itt [a vállalat budapesti részlegén], aztán leküldtek Erdélybe, a galócási fűrésztelepre, hogy valami gyakorlati tudást is szerezzek. Ez a telep a Lomási erdőipar r.t.-é volt, a Nasicci egy leányvállalatáé, amely csak »puhafában« (fenyő) dolgozott, a Nasicci maga csak keményfában. [...] Galócásról is vékony emlékeim vannak, pedig merőben új környezet volt számomra. Erdélynek tán legnagyobb s legmodernebb fűrésztelepe volt, síkságon, alacsony hegyek lábánál terült el, előtte futott a Pest–Bukarest (?) vonal vágánya, mögötte hegynek felfelé kanyarodott a kis hegyi vasút pályája, melyen a fát szállították le az erdőkből, a kis mozdony éktelen sípolásával. Ezt tudom, de a tájra nem emlékszem. Legélesebben a telepen belül az úgynevezett rönktérre, amelyen az erdőből leszállított szálfát felmérték, osztályozták, az idő nagyobb részében itt dolgoztam. [...] Nehezemre esett a korai felkelés, azt hiszem, ötre kellett kinn lennem a rönktéren, s csak hétkor reggelizhettem a kantinban. Hogy hány óra volt a munkaidő, nem emlékszem. Az irodában is dolgoztam egy ideig, majd az anyagtéren (egy kis nikkel kluppom volt), ahol a már kész, osztályozott deszkák máglyákban álltak, egész utcatorokot alkotta; itt alighanem a leltárkészítésnél segítettem. A munka nem érdekelt, kedv nélkül s valószínűleg lelkiismeretlenül dolgoztam, itt is, később Pesten is, nagybátyám lassan fokozódó elégedetlensége indokolt volt. [...] Az állomásfőnöknek volt egy vörös hajú lánya, elvált asszony, néhány éves kislánnyal; nagyon tetszett nekem, szerettem is volna udvarolni neki, de hát hol voltam én

még attól. Tusinak hívták. Éppily elérhetetlenek voltak számomra a többnyire román munkásnők, akiket pedig kollégáim szerint könnyűszerrel le lehetett venni a lábukról. Este gyakran kártyáztunk a kantinban, megtanultam alsózni és ferblizni, de itt még nem keveredtem bajba. [...] A családos tisztviselők külön kis házakban laktak, a nőtlen fiatalok egy hosszúkás épületben, egy-egy szobában. Most utólag elcsodálkozom azon, hogy engem, a vezérigazgató unokaöccsét, egyik főtisztviselő sem vezetett be családjá körébe. Megéreztem rajtam, hogy nem vagyok közéjük való? Az bizonyos, hogy gőgös nem voltam, rokonsággal nem hengegettem. Még különösebb, hogy engem meg a munkások szemléltetését nem érdekelték, pedig először kerültem huzamosabb ideig közvetlen érintkezésbe a szegénységgel. De semmi emlékem erről. Elfogadtam a meglévő társadalmi állapotokat. Írtam egy rossz novellát, melynek Galócás a színhelye, a *Nyugat* közölte tán 1917-ben, szerelmi történet (képzelt) tisztviselő alakokkal, azt hiszem, *A próba* a címe.⁸

Ebben a változatban is felbukkan a helybeli munkatársakkal való viszony felszínességére történő utalás: noha kártyapartnerként számítanak a fiatal Déryre, családi körükbe nem vezetik be valamilyen okból kifolyólag: helyzetének közteségére itt is utal az elbeszélő. Egyrészt a vezérigazgató közeli rokona, másrészt viszont (ahogy a beszámoló itt nem idézett részeiből kiderül) adósságokat halmoz fel a kantinban – nem képes jövedelméből az általa vágyott életvitel szerint élni.

Édesanyjának írott, fennmaradt leveleiből következtethetünk napi elfoglaltságaira és az őt foglalkoztató anyagi gondokra, bár olykor valószínűleg az elhallgatás illetve a túlzás alakzatait is ott sejtethetjük a sorok mögött. Elfoglaltságainak jellege, időbeosztása, amennyire ez megítélhető, változik a galócási munka idején. 1913 márciusában napi két óra fizikai munkáról számol be édesanyjának, és (már lejárt periódusként) utal arra a korai kelésre, amit a *Börtönnapok bordaléka* is említ:

„Nagyon sok dolgom van, és még több tanulnivalóm. Néhány nap múlva küldök neked egy pár fényképet, amit Hertuka [helyesen valószínűleg: Hertzka] vett fel, akivel jól kijövök. Az egyik kép ezek közül ingujjban ábrázol mint deszkaszortírozót, ugyanis naponta két órányi fizikai munkát is végzek. Esténként olvasni szoktam, franciát is tanulok, vagy kalandot keresve és találva sétálunk egyet. A koszt jó, most az idő is, a vásárnapok pedig nagyon unalmasak. Többnyire 11 órakor lefekszem (néha még korábban), és 7 órakor ébresztő. Már nem kell fél 5-kor kelnem. (Hála Istennek!)”⁹ 1913 novemberében újra hajnali 6 órai kelésről számol be pluszmunkák miatt, illetve arról, hogy négy nap alatt száz oldalnyi mérlegkimutatást kellett éppen gépírással változatban előállítania.¹⁰

1913 októberében anyagi természetű nézeteltérésekről, függetlenségét korlátozó intézkedésekről ír szüleinek, és ez a téma novemberi levelében is előkerül. Fizesét kevesli, és a saját kedvtelésére való pénzköltés (például kutyatartás) felülvizsgálatát méltatlannak tartja. A háttérben bizonyára ott áll munkájához való szubjektív viszonyulásának a problémája is, amelyről utóbb az *Ítélet nincs* és a *Börtönnapok bordaléka* is beszámol: „Úgy terveztem, hogy márciusig-áprilisig itt maradok, hogy eleget tanulhassak, és azután amúgy is kilépek a Lomásitól, mert 85 Kr-ből nem tudok megélni. Természetesen ha Papa nem teszi meg nekem ezt a szívességet, és nem engedi, hogy egyedül rendelkezem a pénzemmel, ahogy kértém, hogy ezt Kohnnak megírja, akkor hazajövök.”¹¹ Egy bő hónap múltán részle-

teznie kell szüleinek havi költségeit (másfél hónapi mosás 16 Kr, kutyatartás havonta 6 Kr, 21 Kr-nyi tartozás a kantinosnál stb.), láthatólag nem tud beilleszkedni a saját, illetve a családi költségvetésbe, ruházatát pedig elhanyagoltnak, illetve a klímához nem megfelelőnek érzi.¹²

Vágyai, képzelgése a kártyajáték levezető körei mellett leginkább alighanem az irodalmi ambíciók körül mozognak (egyik fennmaradt levele, amelyben egy mellékelten küldött, egészen pontosan nem azonosítható novelláról ír a *Nyugat* szerkesztőségének, a galócai címet adja meg postacímként, a levél tehát 1913/1914-re datálható),¹³ illetve természetesen a szerelem és a testi kapcsolatok körül. Déry kései regényes önéletrajza, a *Kyvagiokén* az életútnak ezt az állomását jól érzékeltetően a vágyak felől ragadja meg, hiszen a valószínűsíthető tényanyag a *Börtönnapok bordaléka* már idézett passzusaiiban inkább kudarcok megélését jelentette. Déry sajátos önéletrajzájának jegyeit sejthetjük tehát ebben a leírásban is, ahol Polikárp a saját regénybeli alteregójának neve:

„Polikárp a Galócai Gőzfűrészt rönkfaterén, a nehéz vassublerrel kezében is csak röpködni tudott, saját, önellátó képzeiteit kergetve. [...] az ifjú költő hiába mérte meg és jegyezte föl gondosan raktárkönyvébe a keze alá befutó fenyőrönkök hosszát és átmérőjét, a feladat nem kötötte le sem szívét, sem elméjét. Éppily kevésbé a rönkök I., II., III. osztályokba való besorolása sem. A kiselejtezés, a bányafák minősítése sem. [...] Polikárp feje lehanyatlott. És csak olyankor szegte fel ismét, ha a fogarasi havasokról leszállt szép román lányok közül az egyik vagy a másik, csípőjét ringatva elfutott mellette, s egy perc múlva eltűnt a felszálló fűrészporban. Derekek karcsú, bár kezük bőre érdes vala. Polikárp ilyenkor munkahelyéről átballaga a szomszédos kávéházba, s mivel nem kedvelte a szeszt, egy zónapörköltet vagy egy kis adag sült csirkemájacskát fogyasztott el, vigaszul. Az eléje kerülő századik szép román lányt azonban megszólította.

– Szép katrincád van – mondta pirulva.

– Kriska a nevem – felelte a megszólított.

– Hova valósi vagy?

– A Negoj erdős hegyhátáról szálltam alá – mondta Kriska románul.

– Helyes – mondta Polikárp.

S azzal mindketten – mivel már besötétedett – eltűntek a magasan felszálló fűrészpor függőnye mögött, mely eltűntük után néha-néha idegesen megrebbent.

Polikárp a Galócai Gőzfűrészt réme lett. Miután megbecstelenítette az ottani állomásfőnök feleségét, majd Tusi nevű rőthajú lányát, sőt Kohn igazgató majdnem kiskorú lánygyermekét is, a fűrészporba döntötte az expedíciós osztály Schachner nevű főnökének hites nejét és megközelíthetetlennek vélt unokahúgát, Genovévát, továbbá ennek leánytestvéreit, Beátát, Beatrixet és Bernadettet, oly híre kelt Dáciában, hogy a katrincás szép román lányok a Negoj hegyhátáról, a Barcaságból, Háromszékről, Marostordából és Szolnokdobokából munkakeresés ürügyén csapatostól zárandokoltak el a fűrésztelepre, szüzességüket feláldozandó. Az ifjú költő fáradhatatlan volt. Száz egymást követő napon mint Minotaurusz, naponta egy hölgyet fogyasztott el. Lassanként hozzászokott kezük bőrének érdekességéhez is. A költészet szerelemmel helyettesíthető vagy fordítva.”¹⁴

A Kriska név itt külön figyelmet érdemel, hiszen Déry egyik első önálló könyvének címe, címszereplője is. A továbbiakban ezt a történetet azért is érdemes kiemelten kezelni, mert Déry a főszereplő fiatal férfi galócási ott-tartózkodását vakációzásként, tehát szabadidős kikapcsolódásként írja meg, elvileg a turista perspektíváját követve tehát.

A galócási és általában az erdélyi élménykörhöz kapcsolódó fikciós történetek vizsgálata előtt azonban érdemes még egyszer összefoglalnunk Déry ekkori társadalmi státusára, énképére vonatkozó információinkat: pályakezdő hivatalnokként, illetve a nagyvállalat vezérigazgatójának unokaöccseként nehezen illeszkedik be a számára kijelölt szerepbe (már csak írói ambíciói miatt is), nem épít ki igazán tartalmas személyes kapcsolatokat Galócáson. Anyagi helyzetét méltatlannak érzi, személyes szabadságát korlátozottnak – vágyait a függetlenedés, illetve a nőikkel való kapcsolatteremtés lehetőségei uralják. Léthelyzetére az ideiglenesség jellemző: tapasztalatot szerezni, tanulni érkezik Galócásra, és tisztában van azzal, hogy legtöbb egy évnyi ott-tartózkodás után akkor is más telephelyre szólítja majd a munkája, ha megmarad a fakitermelő mamutcég kötelékében.

„Szép ez a hely nagyon s olcsóbb is, mint a Tátra”: A Kriska konfliktusos vakációja

A *Kriska* című hosszabb elbeszélés Déry korai művei közül való, valószínűsíthetően 1919/1920-ban íródott.¹⁵ Heltai Jenőnek 1920. október 22-én írt levelében már kész, az Athenaeum Kiadónak leadott műként említi a szerző.¹⁶ Végül az írás folytatásokban jelenik meg a kassai *Szabadság* című lapban 1921. augusztus 3. és 18. között, utóbb önálló kötetként is Aradon, 1924-ben.¹⁷

A mű alaphelyzete: dr. Szikora Mátyás, a kezdő jogász Galócásra érkezik vakációzni, eredetileg csak két-három napra, és a tervek szerint a Tátrában folytatná a nyaralást, családjával. Végül egy cseléd lány, Kriska miatt több hétig marad a faluban, zilált szerelmi viszonyba keveredik a lánnyal, és totális konfliktusba gyakorlatilag a teljes faluval.

Déry-kismonográfiájában Pomogáts Béla stílusát és konfliktustípusait tekintve joggal emlegeti *A Kriskát* olyan más, ekkortájt írt művek társaságában, mint *A próba*, a *Lia*, a *Novella*. Egyfajta lázadó romantikát azonosít a szereplők attitűdjében: „Nem tudnak kiegyezni környezetükkel, nem tudják elfogadni a társadalom erkölcsseit és szokásait. [...] egyéniség és környezet konfliktusa egy-egy drámai bosszúban robban ki. [...] A korai Déry-hősöket féktelen és tragikus szenvedély fűti: életüket nem képesek megoldani, szaggató ellentmondások között vergődnek, soruk a végső pusztulás felé rohan.”¹⁸ *A próba* esetében a „bosszú” egy színleges öngyilkosság, a *Lia* esetében az északi, tengerparti várost védő gátak átvágása. A *Kriska* zárójelenetében Mátyás a falut gyűjtja föl, amelynek életformájához, szabályaihoz és szabálytalanságaihoz képtelennek bizonyult megértéssel viszonyulni.

Noha *A Kriska* elsődlegesen szerelmi történet, és Galócás mint turisztikai célpont némiképp valószínűtlennek tűnhet közvetlenül a tátrai vakáció kontextusában, mégiscsak érdemes ezt a vonatkozást bővebben megvizsgálnunk, hiszen maga a szereplőket egymáshoz fűző viszony jól mutatja a turistapozíció korabeli sajátosságait. Egy három évtizeddel későbbi, 1942-es, természetjáróknak szóló ismeretető a környékről említi például a Galócás-Fűrész állomást, ahonnan kiindul a Lo-

mási Erdőipar Rt. iparvasútja – az iparvasút járatait pedig engedéllyel vagy meg-
egyezés révén kirándulók is igénybe vehetik, sőt, mint az írás megjegyzi, a vállalat
révén akár erdei szállást is lehet/lehetett szerezni.¹⁹

Fontosabb talán, hogy magában a történet szövegében is megjelenik egy utalás
a helybeliek hétvégi kirándulásaira: „A bikkesi erdőben sétálgattam. Vasárnap volt,
az elébb kerültem el egy csapat kirándulót, telepi hivatalnokokat családostul, akik
kiabálva, gyerekeikkel veszekedve törtettek keresztül az erdőn.” (49.)²⁰ Az elbeszél-
lésnek ezen a pontján az elbeszélő már nyílt konfliktusba keveredett a helybeliek-
kel, beleértve a telepi hivatalnokokat is: egyiküket, egy fiatal könyvelőt nem sok-
kal korábban ökölrel le is ütötte. Ellenszenvének érzékeltetésére, mint a fentebbi
idézetből is látható, az elbeszélő felhasználja az „igazi kiránduló” önmagát felsőbb-
rendűnek tételező attitűdjét a „tömegturistával” szemben a telepi hivatalnokokat
úgy írja le, mint akik nem adekvát módon „használgák” a teret – kirándulás közben
hangoskodnak, veszekednek, „törtetnek”, vagyis korántsem az elidőző szemlélődés
viselkedésmintáját követik. Ehhez képest Mátyás viszonyulását a helyhez a csendes-
ség, a szépség keresése határozza meg. Igyekszik beleolvadni a környezetbe, sőt
el is alszik a helységen kívüli térben – ez is jelzi, hogy ő mintegy a közösségen
kívül van otthon, ahogy a korábban publikált *Lia* című kisregény városból a ten-
gerpartra kiköltöző hőse is. Az elbeszélő otthonosságát támasztják alá a megneve-
zés gesztusai – Mátyás néven nevezi a növényeket és a folyót, meghittséget és bi-
zalmasságot tételezve hozzájuk fűződő viszonyában: „Szélesre tárt, forró mezőbe
torkolt az út. Belegázoltam a térdig érő fűbe, dús virágszag terjengett a kábult vi-
dék felett, sárga kutyatej nevetett a fényfehér napra, erika lila gyöngyei bólogattak
álmosan. Túl a Maroson meredek, erdőhátú hegyek zárták a határt. Az ég forró
kék tükre vakított, leheveredtem a fűbe, hunyt szememen átsütött a nap tüze.”
(19.) Ebből az álmából felébredve mondja frissen, újult erővel, hogy a helyszín
maga épp annyira alkalmas a vakációzásra, mint a Tátra: „szép ez a hely nagyon s
olcsóbb is, mint a Tátra... itt maradok, meg is írom mindjárt [levélben a hoz-
zártatózóknak]” (19.).

Egy másik alkalommal egyfajta erőpróbát biztosít számára a környék, amikor
meztelenül fürdik a hideg patakban, s a hideg víz megnyugtatja. Az epizód azzal
zárul, hogy Kriska ellopja Mátyás parton hagyott ruháit, megviccelve és ugyanak-
kor kellemetlen szituációba hozva őt a közelben járó helybeliekkel szemben (21.).

A természethez fűződő nyugodalmas, elsősorban kontemplatív viszonyt tehát
mintegy felkavarja a szerelmi ügy. Másrészt a munka, a hétköznapi zajai is zava-
ró tényezők: „A zsongó csendet csak a közeli telep fűrészze zavarta, bütüje egyen-
letesen csapott le a fára, sikoltó bugással metszette ketté. Ritka szellők fűrészpor
keserű szagát hozták, néha guruló rönkök döngése, a szász munkások egyenletes
»hó-rukk«, »hó-rukk« ordítása ijesztett.” (19.) Ebből a leírásból is világos, hogy Má-
tyás identitását hangsúlyosan úgy konstruálja meg az elbeszélés, hogy ő kívül áll a
fűrésztelep rendjén, munkájának ritmusán. Szabadidejét tölti, míg a többiek a tele-
pen dolgoznak, ráadásul a nyelvek, amelyeket a munkások használnak, idegen-
ként tételeződnek számára. Ugyanakkor a munka gépies, „ijesztő” zaja valamilyen
szinten igyekszik betolakodni az ő világába, miközben ő pihenni szeretne, és kívül
lenni rajta. Metaforikus szinten Mátyásnak ez a pozicionálása megfeleltethető an-

nak a vágyott helyzetnek, amelyet Déry idézett kései visszaemlékezéseiben leír: a hivatalnoki munka nyűgéből való kilépésnek.

Mátyás helybeliekhez való viszonyát a cselekmény előrehaladtával egyre inkább átszínezi a Kriskával való szerelmi kapcsolat – egyrészt a falubeli legényekkel történő rivalizálás epizódjai válnak egyre hangsúlyosabbá, másrészt pedig a közösség felháborodása a (társadalmilag egyenlőtlen) viszony nyílt felvállalása miatt. Még mielőtt ezeknek a kapcsolódásoknak néhány aspektusát áttekintenénk, fontos megvizsgálni Mátyás helyzetét a vendéglátó–vendég relációban is, hiszen sajátos és ambivalens dominanciaharc zajlik a műnek ebben a rétegében is.

Mátyás szállása egy magánházban van, a helyi hivatalosság egyik fontos képviselőjénél: „Hűvös kis parasztszobában laktam, szemben a kantinnal, a falu végén. Házigazdám a jegyző, magyar ember volt ugyan, kurtanemes fajta, de román cseprekkel, katrincákkal aggatta tele a szobámat, a faszékek között a piros díványon sárgára hervadt, horgolt csipke feszült. Ágyam fölött kis szenteltvíztartó, kék-fehér porcelánból keresztre feszített Jézus.” (19.) A szomszéd szobát maga a házigazda és családja használja. Ahhoz, hogy Mátyás kijuthasson saját szobájából, át kell haladnia a házigazdáék által használt tereken és a tornácon. Ez korlátozza önállóságát/függetlenségét, illetve azt, hogy miként juthat be hozzá Kriska. Persze mindketten választhatják az ablakon át történő közlekedést is – ahogy ezt néhányszor meg is teszik.

Mátyás hangsúlyosan városi identitású ebben a közegben („pesti ember” – mondja rá a jegyző, 19.), a szoba berendezése mintegy a környezet egzotikumát, más-ságát jelöli. A munkások etnikuma (szász munkások, román munkáslányok) szintén jelzi Mátyásnak, hogy számára szokatlan közegben mozog. Kártyapartnerei, akikkel kezdetben egyáltalán érintkezik, jogászok: maga a házigazda-jegyző, illetve egy szomszéd falubeli jegyző. Nőügyekről folytatott közönséges beszédük riasztja Mátyást, ilyen irányú kísérletezését szeretné elkülöníteni az övékétől: ebben is „autentikus” élményre vágyik, mint ahogy a kirándulók zajos, inadekvátnak érzékelt vasárnapi rituáléjához is elutasítóan viszonyult. Ezek tehát attitűdjének olyan jellegzetességei, amelyeket összevethetünk a turizmuskutatók által is leírt sajátosságokkal:²¹ az ott-tartózkodás ideiglenesként való érzékelése és a vendégstátus mintegy előhív bizonyos viselkedésmintákat.

Az alábbiakban kitérek Mátyás hatalmi pozíciójának jelölőire az adott közegben. Gazdasági és kulturális centrumból érkezik, helyzetének értelmezésekor felvethető tehát az analógia a gyarmatosító/gyarmatosított viszonyrendszerrel. Ugyanakkor a szubjektív megélés szintjén nyilvánvalóvá válik e pozíció érzékelésének ambivalenciája is. Hogy ez mire vezethető vissza, azt a posztkolonialitás szakirodalmában egyes újabb értelmezések, amelyek nem egyoldalú és totális dominanciaviszonyokat tételeznek a felek között, már képesek árnyalni: „Finnström szerint a gyarmatosítás és a gyarmatosító hegemonia nem kizárólagos forrásai a hatalmi és kulturális konstrukcióknak. Szerinte a kultúraalkotók körét nem szabad az aktív gyarmatosítókra szűkíteni, ahogyan a helyi lakosságot sem redukálhatjuk a kultúraalakítás passzív tárgyává. [...] Ugyanakkor Finnström arra is rámutatott, hogy az ilyen elemzések elméleti kelepccéit már Ashcroft és szerzőtársai is kiemelték, mikor azt írták, hogy »A gyarmati tér ezért agnosztikus tér. Az 'imitáció' és

a 'mimikri' ellenére, amelyek segítségével a gyarmatosítottak megbirkóztak a birodalmi jelenléttel, a viszony az állandó, bár implicit megkérdőjelezés és ellenállás viszonya.”²² Ebből a szempontból talán nem is azok a jelenetei a legfontosabbak *A Kriskának*, amelyekben Mátyás szerelmi riválisai nyíltan szembeszállnak vele (hiszen ebben a vonatkozásban valóban a „vetélytárs” státus a döntő identitáselem), inkább azok, ahol Kriska és a többiek mintegy a kulisszák mögött szövetekezve, a gyarmatosító hatalmi attribútumaira építve, a saját javukra – ha úgy tetszik, a helyi közösség javára – fordítják a viszonyt. Kriska pénzt kér Mátyástól, nem is keveset, aztán rögtön viszi is másik, helyi szeretőjéhez. Mátyás véletlenül hallgatja ki a következő párbeszédet: „– Miska, ihol a pénz... aztán el ne verd az éjjel! – Honnét van?... A zsidótul kaptad? – Mi közöd hozzá... ne törődj te avval... no de csókolj már meg, mert még elfelejtetted a módját.” (69.) A periféria tehát képes kialakítani olyan túlélési stratégiákat, amelyek nem az adott hatalmi struktúrákon kívül, azokkal szembehelyezkedve, hanem annak réseibe, vakfoltjaiba beépülve működnek.

Ehhez hasonlíthatóak Kriska kifejezetten „női” stratégiái is a történet kontextusában, ahol őt a helyi és a kívülről érkezett férfiak részéről egyaránt agresszió fenyegeti – a történetben többször bántalmazzák fizikailag (gyerekkoráig visszamenőleg), szexuálisan is erőszakoskodnak vele. Hogy ez a vonatkozás nem választható le a tágabb társadalmi-politikai kontextusról, azt a posztkolonialitás elméletei ugyancsak megerősítik: „A reprezentáció posztkoloniális kérdései felölelik a gender és a nők ábrázolásának alapos vizsgálatát és az etnikai hovatartozás kérdését egyaránt. [...] Az ilyen jellegű metszéspontok kialakulásának egyik fő oka az, hogy a genderhez, az osztályhoz, az etnicitáshoz, vagy a fajhoz hasonló koncepciók a »belső gyarmatosítás« eszközévé váltak, és az identitásokra kényszerek és elnyomások nehezdednek, illetve szelektíven reprezentálódnak.”²³ Kriska az ambivalens, színlelő viselkedés stratégiáit működteti az amúgy jól érzékelhetően bizonytalan és határozatlan Mátyással szemben, aki ezt hol a „femme fatale” pozíciójaként értelmezi, hol a „paraszt” státusához kapcsolja dühében és tehetetlenségérzésében. Magát a női perspektívát persze ebből a narratívából szükségszerűen nem ismerhetjük meg, hiszen az annak uralására vágyó Mátyás kudarca épp ebben csúcsosodik ki.

Nyugtalanságát, amely Kriskával való viszonyának nehézkes kibontakozásához kapcsolódik, Mátyás többféleképpen igyekszik levezetni. Így kerül sor a vendéglátó–vendég viszonyt általában alakító konvenciók felrúgására is. Egy zaklatott napján például a vendég nem válaszol a szobája ajtaján felhangzó kopogásra, illetve az őt szólólgató házigazda kérdéseire, miközben értésére adja annak, hogy ébren van és bent, a szobában: hangosan ásít, székeket rugdos. A házigazdák erre nem reagálnak, mire a fiatal vendég mindenáron konfliktushelyzetet próbál teremteni: „Gyávasága teljesen kihozott a sodromból, nekirohantam az ajtónak s két olyat rúgtam rajta, hogy rengett belé a ház. Vártam: gyáva hallgatás a tornácon, csend, egy kukkot sem mernek szólni. – Buta parasztlak! – ordítottam hangosan s avval újból levágtam magam a díványra.” (37.) Egy fokkal célirányosabb Mátyás másnap reggeli, tüntető jellegű kivonulása Kriskával együtt a szobájából (Kriska éjjel az ablakon át mászik be hozzá). Itt a szerelmi-erkölcsi konvenciók figyelmen kívül hagyását demonstrálja Mátyás, ugyanúgy, ahogy ugyanaznap este a korzón, ami-

kor Kriskával karon fogva sétál: „úriember” a cselédlánnyal. Ez az a nap, amikor voltaképpen a teljes faluval szembekerül, szövetséges nélkül marad: ettől a mozzanattól egyenes út vezet a végkifejletig, a falu felgyújtásáig.

Mátyás hatalmi pozícióját a továbbiakban egyetlen eszköz jelöli és alapozza meg: revolvere. A falubeli legényeknek is van fegyverük, amit használnak is – de az hagyományos fegyver: bicska. A revolver (amelyet a szerelmi vetélkedés során használ is majd Mátyás) pusztán szimbolikus üzenetek közvetítésére is alkalmas, mint az alábbi, vonaton történő jelenetben: „Egyszer Kriska valamit odasúgott a hosszú szokéneknél, mire ez hangosan röhögve nézett rám. Nem tudom, hogy mit súghatott Kriska. Kihúztam a nadrágzsebemből a revolvért és térdemre fektettem. Egyszerre csend lett.” (45.)

Egy másik helyzetben a pisztoly afféle unatkozó kedvtelés eszköze és kísérője: itt, a történet végkifejlete felé haladva még a tájhoz fűződő „romantikus” viszony is megbomlik, a pisztoly által nyújtott hatalom pedig mintegy előrejelzi a történet végkifejletét, a tűz általi megsemmisülést: „Éjjel az erdőben tündértánc járta. A sötétzöld lombok között halkán világított le a hold, a vékony fehér sugarak levélről levélre peregve lengtek a hajlékony táncra. [...] Zsebemből kihúztam a revolvért, tréfából célbavettem az egyik csillagot s elsütöttem. Süket csapkodással szállt a hang, egy fehér éji pillangó szárnya-perzselten esett lábamhoz. A fák közé lőttem, recsegve tört le egy ág, suhanó madárszárny érte arcomat, ijedten hátraleptem. S a pokoli, hegyvisszaverte hang után lázas életre kelt az erdő.” (61.) Ebben az epizódban kétségtelen, hogy az elbeszélői helyzet szimbolikusán a természetet is uralni kívánó, egzotikus helyszíneken trófeákat gyűjtő vadász-utazó imázsához is kapcsolódik, ezzel a képzetkörrel próbálva önmagát legitimálni.

A pisztoly egy olyan jelenetben is előkerül, amelyben a „városi ember”, a vendég társadalmi/helyzeti előnyét, státusát próbálja demonstrálni. A teherhordási „szolgáltatást”, amely amúgy létező eleme a vendéglátóiparnak, itt társadalmilag kikényszerített helyzetként láthatjuk: „Körülbelül öt-hat megkezdődött terjedelmű csomagot hoztam magammal. Üres volt az állomás, mikor kiszálltam. [...] Megfogtam a galléjánál. – Szűcs... fogja ezeket a csomagokat! Megindultunk hazafelé. Legelőször ment Kriska, utána a két legény, Szűcs a csomagokkal és leghátul én, revolverrel a kezemben. A jegyző háza elé érve, Szűcs dühös káromkodással földhözvágta a csomagokat és eliramodott. – Legyen szíves – szóltam a másik legényre – hozza be ezeket a csomagokat. Lerakodott a szobában, kezébe nyomtam neki öt forintot s elküldtem.” (45–46.) Mátyás a pisztollyal olyan szolgáltatást kényszerít ki, amit a helybeliek nem ajánlottak neki, és amit nem jószántukból végeznek. Ebben a jelenetben voltaképpen (a maga eltúlzottságában) sűrítődik a klasszikus, koloniális típusú turizmus szituáció lényege, amely itt persze kiegészül a szerelmi feszültség háttérével is.

A Szűcs által cipelt csomagok egy másik szimbolikus játékra adhatnának alkalmat, amelyre végül Mátyás hezitálása miatt nem kerül sor. A csomagokban ugyanis Kriskának vásárolt „városi” típusú ruhák vannak. Ha Kriska vele tartana a városba, ez lehetne az ottani beilleszkedésének az eszköze. Csakhogy Mátyásnak kételyei vannak: „– Ha ezeket a ruhákat felveszi, akkor feleségül kell vennem – ez a rögeszme fűrődött agyamba, álmatlan éjjeleimen vihogva bukfenchezett a sötét-

ben. De más oka is volt a gyötrő habozásomnak... sőt! Talán ez volt az egyedüli... tán be se vallott, tisztán se tudott ok. Kétségbeesés fojtogatott, ha rá gondoltam. – Milyen lesz Kriska... városi ruhában?” (46.) Kriska nyelvi kompetenciája, viselkedése mintha valóban nem állna összhangban azzal, ahogyan Mátyás a városi nőket elképzeli. Ugyanakkor Kriska szimbolikusan értelmezhető választ ad a fiatalember kételyeire: „Aztán most vetkőztessen le meztelenre... itt a tükör előtt... hadd látom, milyen vagyok csupaszon – nevetett. [...] Nyújtózkodott, cirógatta testét. Átölelt. – Így csinálják a dámák is, ugye?” (48.) Kriska nem ruhában, hanem ruha nélkül próbál hasonulni egy másik társadalmi réteghez, és a rá eső tekintet függvénye csupán, hogy ez ebben a történetben nem válik teljesen sikeressé.

Mátyás másságának városiasságán és revolverén kívül van még egy jelölője az elbeszélésben: a 'zsidó' címke. Mindjárt a történet első jelenetében felbukkan az ilyenként történő megnevezés: „hiszen elszakítja a szoknyámat, maga zsidó” (17.), mondja Kriska a vele erőszakoskodó fiatalembernek. Utóbb a falubeli gyerekek is így nevezik meg („nem farkas a... csak zsidó” – nyugtatják az egyik kisebb társukat, 41.), de leggyakrabban épp a szerelmi vetélkedés kontextusában tér vissza a címke, a 'vigéc' szó társaságában (pl. 50.). Értelmezésében Botka Ferenc ennek a motívumnak a hangsúlyosságát nem is annyira a történet cselekményének helyszínéhez, inkább a megírás valószínűsíthető idejéhez köti: említve a Déryt származása miatt is pocskondiázó 1919-es cikkeket, amelyek a *Gondolat* és az *Új Nemzedék* lapjain jelentek meg, így összegez: „Érthető, hogy ebben a légkörben nem érezte jól, sem igazán otthon magát, s ez az érzés beépült *A Kriska* cselekményébe is, amelyben a címadó parasztszépség naiv városi széptevőjét a falusiak antiszemita megjegyzésekkel és fenyegetéssel tették lehetetlenné.”²⁴ A motívum a történetben visszatérően jelenik meg a Kriskát ugyancsak magukénak követelő legények és a lány párbeszédeiben, de nyílt konfrontációkban, bálban énekelt gúnydalok formájában is. Ez a címke valamiféle konkrét indoklást és ugyanakkor szimbolikus dimenziót is ad Mátyás kitaszítottságának.

Mátyás mintha érezné, hogy nemcsak ő irányul kifelé a közösségből, maga a közösség sem szívesen fogadja őt be. Ehhez is kapcsolhatóak leselkedései, megfigyelő stratégiái, rejtékutakon történő közlekedése. Maga a leselkedés, a megismerés vágya voltaképpen Kriskára vetül ki: őt vágyik teljességében megérteni és birtokolni, miközben a közösség köznapjainak kulisszái mögött bolyong és rejtőzködik. Alapélménye: a háttérbe nem lehet belátni, az állandó leselkedések ellenére sem. Mátyást főként az érdekli, hogy mit csinál Kriska, amikor ő nincs jelen: uralni akarja mozgását, követni gondolatait, és gyakran épp a saját jelenlétének hiányát szimulálja, hogy ehhez a céljához minél közelebb kerülhessen, elutasítva az együttlétet Kriskával. Egy idő után mintha jobban bízna a rejtőzködve megfigyelés autentikus jellegében, mint a közvetlen találkozásokban megnyilvánuló tapasztalatban. Ez annak a felismerése voltaképpen, hogy a falu valósága (ahogy a Kriskáé is) rétegzett. Bizonyos elemeket elfed a kívülről érkező elől. A közösség (és Kriska) önmagát is védi ezáltal, illetve bizonyos értelemben magát a vakációzó vendéget is, aki (úgy tűnik) nem képes elfogadni a helyi létforma bizonyos jellegzetességeit.

A találkozás a két világ között tragikus végkifejlet felé tart: a konfliktusfeloldás egyetlen lehetségesnek látott módja Mátyás számára végül is a falu felgyújtása.

Hogy ez Mátyás kudarca vagy a közösség (és benne Kriska) lezüllöttségének bizonyítéka, az más- és másképp látszhat a különböző szereplői és olvasói horizontok felől. Az mindenesetre nyilvánvaló, hogy a „városi” perspektíva itt nem illeszthető össze a fatelepnek és környékének saját perspektíváival.

A történetből Kriska etnikai identitása nem derül ki egyértelműen, csupán szülővárosának, Udvarhelynek a neve (47.). Félárvaként, apja mellett nő fel, már a galócási fűrésztelepen. A *Kyvagiokén* már idézett passzusaival összevetve a szöveget, Kriska akár román lány is lehetne, noha maga az elbeszélés ezt nem erősíti meg, és inkább a „helybeli legények” mindenkor betolakodó szerelmesek ellen fellépő attitűdjét hangsúlyozza (ezzel együtt tehát Kriska teljes jogú tagságát is a közösségben). Mátyás ezáltal olyan klasszikus történetek hőseivel keveredik rokonságba, mint amilyen Shakespeare *Rómeó és Júliája* vagy egy közelebbi helyszínnél maradván Tamási Áron (mintegy évtizeddel későbbi) *Erdélyi csillagokja*.

Zárlat

Ebben a tanulmányban egy olyan fikciós Déry-szöveg stratégiáit vetettem egybe önéletrajzi narratíváinak Galócásra vonatkozó leírásaival, amelyben a narrátor önmagát turistaként, vakációzó jogászként tételezi. Ennek a vizsgálódásnak a távlatát a Déry-életmű további részeivel való egybevetés adhatja meg. *A Kriska* esetében ugyan egy fiktív módon megkonstruált turistapozícióról van szó (a történet megírása idején Déry elsősorban a galócási fűrésztelepen *dolgozó* alkalmazottként, nem szabadidős céllal odautazóként ismerte az elbeszélésben leírt környezetet), de mint Botka Ferenc kutatásaiból, szövegközléseiből ismeretes, később valódi turistaként/túrázóként is visszatért fiatalkori munkahelyére és annak környékére. 1937-es erdélyi útijegyzeteiben így jelöli majd a viszontlátás pillanatait: „jul. 15-én délután vonaton Galautasra (Miron Cristea). Ott este hivatalnok vár, menázsiba kísér vacsorázni. Kiroz szabadságon van. 24–25 évvel ezelőtt voltam itt, mindenre emlékszem. Esténként beszélgetés Charap igazgatóval.”²⁵ Mivel a közel két és fél hónapos 1937-es erdélyi tartózkodás a helyszíneket tekintve lényegesen tágasabb, mint Galócás közvetlen vonzáskörzete, annak nyomait érdemes külön értelmezés tárgyává tenni.

Ha csupán *A Kriska* alapján próbálnánk meg rekonstruálni Déry 1910-es években körvonalazódó Erdély-képét, akkor meglehetősen sztereotip és egyoldalú reprezentációként jellemezhetnénk azt. Épp ennek meggyőző kimutatásához segített bennünket hozzá a turizmuskutatás posztstrukturalista és posztkoloniális elméleteinek bevonása az elemzésbe, hiszen lényegében a főszereplő önmagát a gyarmatosító szerepébe helyező narratívája körvonalazódott – ugyanakkor a főszereplő részleges (megértési) kudarca is, amely mintegy jelzi az elbeszélés világán belül, hogy nem ez az egyetlen lehetséges narratíva a helyzetről. Az, hogy Déry további erdélyi, illetve Galócás-történeteinek hőseiként helyi szereplőket választott (*A próba*, *A két nővér*, *Áronból ember lesz*), jelzi, hogy érzékelt: a sztereotip megformálások meghaladása a másik nézőpontokba történő behelyezkedés révén valósulhat meg. Ezeknek a történeteknek az itt terjedelmi okokból nem megvalósuló elemzése mutathat rá, hogy Déry ténylegesen alkalmasnak bizonyult arra, hogy

íróként kilépjen a „turistatekintet” nyújtotta szűk perspektívából, és a léthelyzetek több nézőpontú, modernségre jellemző megragadása már legkorábbi műveiben is foglalkoztatta.

JEGYZETEK

A tanulmány a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatásával készült.

1. Déry szürrealista korszakának írásait a szerző a következő tanulmányban vizsgálta: Balázs Imre József, *Laknak-e a homokórában madarak? Déry Tibor szürrealista korszakáról*, *Alföld*, 2013/12, 57–74.
2. Jordáky Lajos, *Déry Tibor írásai erdélyi folyóiratokban*, *Irodalomtörténet*, 1973/3, 613–625.
3. Déry Tibor, *A balál takarítónője a színpadon. Cikkek, nyilatkozatok, jegyzetek 1921–1939*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2004, 319–345.
4. John Urry, *A turistatekintet = Túl a turistatekinteten. A turizmus kritikai és kultúratudományi perspektívái*, szerk. Bódi Jenő, Pusztai Bertalan, Gondolat–PTE–SZTE, Budapest–Pécs–Szeged, 2012, 44.
5. Jonathan Culler, *A turizmus szemiotikája = Túl a turistatekinteten*, 25.
6. Déry Tibor, *Ítélet nincs*, Madách, Pozsony, 1969, 500–504.
7. *Uo.*, 511.
8. Déry Tibor, *Börtönnapok bordaléka*, Múzsák, h. n. [Budapest], é. n. [1989], 86–87.
9. „Liebe Mamuskám!”: *Déry Tibor levelezése édesanyjával*, s. a. r. Botka Ferenc, Balassi – Magyar Irodalmi Múzeum, Budapest, 1998, 62–63.
10. *Uo.*, 65.
11. *Uo.*, 63–64.
12. *Uo.*, 66.
13. *Déry Tibor levelezése 1901–1926*, közreadja Botka Ferenc, Balassi – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2006, 76–77. A levelezéskötet összeállítója 1914 elejére datálja a levelet, amely korábbi, Oswald Ernővel történt kapcsolatfelvételt is említ, akkor még a *Nyugatnak* szánt versek kapcsán.
14. Déry Tibor, *Kyvgiokén*, Szépirodalmi, Budapest, 1976, 52–54.
15. Botka Ferenc ezt valószínűsíti, lásd *Déry Tibor levelezése*, 140.
16. *Uo.*, 147.
17. Bibliográfiai adatok a szöveg filológiai igényű újraközlésénél: Déry Tibor, *Kék üvegfigurák: Elbeszélések 1920–1929; Versek 1916–1937*, s. a. r. Botka Ferenc, Magyar Irodalmi Múzeum, Budapest, 1998, 15; az aradi kiadás adatai: Déry Tibor, *A Kriska*, regény, Agronomul Nyomda, Arad, 1924.
18. Pomogáts Béla, *Déry Tibor*, Akadémiai, Budapest, 1974, 17.
19. Lengyel László – Both Károly, *Turalehetőségek a Kelemen-bavasokban*, Erdély (Honismertető folyóirat: Az Erdélyi Kárpát Egyesület hivatalos értesítője), 1942/8, 119.
20. Az alfejezet további részében a zárójelbe tett oldalszámok a *Kriska* ezen kiadására vonatkoznak: Déry Tibor, *A Kriska* = Déry, *Kék üvegfigurák*, 15–73.
21. „[A] turista eredetileg az autentikus keresésére indul. (...) Az autentikus maga egy használat, amit e használat jeleként fogunk fel, és a turizmus nagymértékben ilyen jelek kereséséről szól.” Culler, *A turizmus szemiotikája*, 29–30.
22. C. Michael Hall – Hazel Tucker, *Turizmus és posztkolonializmus = Túl a turistatekinteten*, 209.
23. *Uo.*, 202.
24. *Déry Tibor levelezése*, 140–141.
25. Déry Tibor, *A balál takarítónője...*, 333.